

2021.03.27 - tisztatáj

Vári Attila

Tejüveg mozi

VÁRI ATTILA: TEJÜVEG MOZI

Közhelyként rögzült megállapítás, hogy a közép-európai irodalom nyelve az ironia, ahogy az is, hogy a köztes-európai történelem tapasztalatait summázó szépirodalmi kódok a groteszk és az abszurd felé nyitnak könnyen kínálkozó utakat. Hasonlóan üdítő felfedezés volt az elmúlt évtizedekben, hogy a világsikerre latin-amerikai alkotói által szert tett mágikus realizmus stilisztikai és retorikai alakzatai, történetvezetése, motivikája mennyire ismerősen hatnak térségünk modernség utáni irodalmi hagyományában. A Monarchia-mítosz reprezentációi, vagy azok nosztalgikus, pláne ironikus feldolgozásai végigvonulnak az elmúlt évtizedek magyar irodalmán. Az e körbe sorolható szövegek szép hagyománya a századfordulón, a „boldog békeidők” és a „vidám apokalipszis” egymást kioltó címkéinek atmoszférájában gyökerezik. A szecesszió és a klasszikus irodalmi modernség ikonikus darabjai e jelentésmezőben egzsztálva, autochton módon fedezik fel azt a bázist, amely a mágikus realista regényeknek tőlünk nagyon távol és kicsit később lesz sajátja. Ha végignézünk a kortárs közép-kelet-európai irodalom magyarul is hozzáférhető darabjain, időről időre megtapasztalhatjuk, ezeket a ziccereket sokan most sem hagyják ki. A posztmonarchikus mintázatok működéséhez elég, ha Esterházy *Hahn-Hahn grófnő pillantása* (1992) című Duna-regényének ez irányú törekvéseit hozzuk szóba.

A Mészöly-Márquez és az Esterházy-Cortázar párhuzamok felmondása helyett azonban álljon itt néhány obligát példa a posztmodern utáni történésekből. Andrzej Stasiuk (*Galíciai történetek* – 1995; *Dukla* – 1997), Magdalena Tulli (*Vörösben* – 1998), Olga Tokarczuk (*Őskor és más idők* – 1996; *Nappali ház, éjjeli ház* -1998) prózavilágának „határmenti közép-európai Macondo-i” egyéb más súlyos vállalásaik mellett természetesen, nem tettek mást, csak a monarchikus irodalom, például Joseph Roth regényeinek és elbeszéléseinek (*A hamis súly* – 1937) határszituációit idézték fel újra, mesterfokon. Mi több, a fent említett szövegek kiemelt locusait kultúrtörténeti szempontból megközelítő esszéisztikus összefoglalók is sokszor ebben a szellemben építkeztek. A példák közül elég csak Martin Pollack magyar közönségnek már ugyancsak hozzáférhető köteteit (*Galícia* – 1984; *Az amerikai császár* – 2010) említeni. Pollack mikrohistorikus ihletettséggű barangolásai tudományos szöveg voltak ellenére is bátran éltek az anekdotikus történetmesélés, és részben a mágikus realizmusra hajazó narratív technikák alkalmazásának gesztusával.

Egy kortárs román regény, Filip Florian *Kisujjak* (2005) című prózája olyan módon is kapcsolatot tartott a neolatin modernitás legismertebb univerzumával, hogy egy kisváros tömegsírja feltárásának nyomozástörténetét egészen konkrét utaláshalmaz részeként, markáns dél-amerikai történetzállal párhuzamosan futtatta. Florian regényében az egymást követő argentin junták korszaka, az ország történelmének legvéresebb évtizede a Ceaușescu-éra Romániájának párhuzamaként manifesztálódott. A *Kisujjak* a latin-amerikai és a közép-európai történelem abszurdításának élményét mindannyiunk számára megérthető, evidens és azonnal konvertálható tapasztalatként kínálta fel.

A romániai magyar irodalomban az egymást követő Forrás-nemzedékek prózapoétikája szintén erős hangon szólaltatta meg ezt a tér- és időviszonyokat szabadon kezelő, a mindenkori belakható helyet vagy csak egy rögzített, mikrokozmoszként tételeződő „kisvilágot” körüljáró, ciklikus és semmiképpen sem teleologikus történelemszemlélettel jellemezhető mágiát. A példák és alkotók hosszú sorából önkényesen válogatva az „otthon maradtak” élményét a leginkább „mágikus” módon Mózes Attila regényei szintetizálták. Az „áttelepülők” létérzésének kulcsszavával felcímkézett univerzumból a magyarországi befogadó a legjobban Bodor Ádám, Vári Attila és Dragomán György nevét ismerheti.

Vári sokoldalú, többműfajú életművének követése annak gazdagsága okán is fokozott figyelmet követel a kitartó olvasótól. A szerző karakterét az alkotói kedv lankadatlansága, a magyarországi irodalmi lapokban való fáradhatatlan és folyamatos jelenlét jellemzi. A hazai és a romániai magyar kiadók terepein is rendszeres kötetkiadások ellenére egy bírálói oldalról ugyan aktívan követett, de éppenséggel nem túlbeszélt oeuvre darabjaival találkozik, aki veszi a fáradságot és időt szán kötetekre. Vári legfrissebb novellagyűjteménye, a *Tejüveg mozi* bátran ajánlható a mágikus realizmus és a groteszk rajongóinak, de a családtörténeti narratíva kedvelői sem fognak csalódn benne. A könyv ugyanis a fent vázolt „varázslatos szövegszervezés” minden szabályának megfelelő, jól átgondolt komponáltságú novellaciklus. Az alkotó a hosszú és áradó mondatok mestere, a közelmúltban a Hargita Kiadóhivatalnál újra napvilágot látott, több átdolgozást megért kötettel, a *Volt egyszer egy várossal* is bizonyította ezt. Az 1969-től íródo, első, rövidebb verziójában (*A virágmadarak hajnalban lehullnak*) már 1980-ban, aztán többször, több kiadónál is megjelent regény a hely referencialitását szerzői intenciója szerint is deklaráltan elutasító próza. A *Volt egyszer egy város* protagonistája az az imaginárius lakhely, amelynek terébe az elmúlt száz év erdélyi és partiumi történetei zsúfolódtak. Vári regényének szűzsége oldalnyi terjedelmű, lankadatlan olvasói figyelmet követelő mondatokból bontakozott ki. A könyv monumentális, szöveghatárokat ignoráló egységei hasonló elkötelezettséggel hömpölyögtek, mint Esterházy *Függőjének* immanens egy mondata, vagy Végel László úgyszintén a köztes-európaiság életérzését rögzítő esszéregényeinek hosszú bekezdései.

A *Tejüveg mozi* szövege ehhez képest, szerkezetileg legalábbis, laza olvasmány. Ám ez nem tévesszen meg senkit, rögzített és imagináriussá rajzolt helyben, a végtelen és magukba záródó eredettörténeteket mesélő családban, valódi kimozdulást váltó fejben utazásban, kiköppenő időviszonyokban így sincs hiány. Ha kockázatos is a kritikusként, a hosszadalmas felvezetőben vázolt közhelyesség veszélyét is vállalva, a „közép-európai mágikus realizmus” horizontjába utalni a novellaciklust, Vári könyvének rokonsága, távoli vagy szorosabb kapcsolata a fent idézett darabokkal talán mégsem igazolhatóan állítás. A kötet ráadásul mint világos szerkezet, mint a mágikus családtörténetet rögzítő „öskönyv” is szilárd alapokra épül. Az első egység, a *Nusika nagymama hét élete* a kissé bolond, demenssé váló mater familias hol homályos, hol tisztuló emlékfoszlányaiból rakja össze egy családregény darabjait. Nusika nagymama egyre rendszertelenebbül működő agya kaleidoszkópként sokszoroz, zoomoló kameraként fókuszál, reflektorként áraszt el fénnel vagy ceruzával satírozó életlenné emlékfoszlányokat, pontosan úgy, mint a címbéli *Tejüveg mozi*. A kötet címmé is váló novella tárgya a valóságot sajátos aurába burkoló szerkezet, amely a történet egy dramaturgiai is fontos pontján, éppen az Első

könyv zárlataként jelenik meg. Az így hangsúlyossá tett „sufni tuningos” laterna magica a szüzsé egyszerű, ám működőképes állítása szerint a szemérmes nagymama által lemeszelt fürdőszobaablak. Először ez a befestett nyílászáró lesz a szöveg kicsinyítő tükre, később a gyerekkorba visszautazó elbeszélő számára a barátja prizmával kiegészített tejüveg fedelű doboza válik a kontúrталanság médiumává. A múlt eseményei, sugallja ez a történet és valójában az egész könyv, már megtörténtükkor is életlenségükben mutatták meg magukat. Az emlékezés, a megzavart vagy elvesző tudatállapotú narrátorok csak rontanak ezen a helyzeten.

A felejtés a fő témája Vári Attila új kötetének, a felejtés, amely olykor a nyomasztó, nyugtalanító, boldogtalanná tevő hübriszként mutatja meg magát, mégis ez az egyetlen gyógyír a történelem és a sorsuk által megtépázott figurák számára. A protagonista, a valamikori értelmiségi, pártkáder nagymama így nem pusztán a történetek motorja. A figura az egymásba fonódó múltbéli mesék groteszk, ám minden szenvedésen túlmutatóan életigenlő humorának, derűs cinizmusának rezonőre.

A *Nusika nagymama kalandjai* című novella határozottan össze is foglalja ezeket a szereplehetőségeket: „Nusika nagymama olyan adottságokkal rendelkezett, amilyennel rajta kívül senki. Anélkül, hogy bárki észrevette volna rajta a változást, képes volt lepkévé, sündisznóvá, de akár oroszlánvá is változni.” (22.) Mindentudásának, mindent uralásának illúziója a mese egy pontján, *A felejtés fénye* című elbeszélés szórakoztató és egyben cinikusan tragikus jelenetsorában testesül meg. A nagymama a közeledtére és ezirányú gondolatait beteljesítve egyszer csak elalvó utcai lámpa fényéről gondolkodva azt hiszi, valójában ő, az éber és teljes értékű tudatállapotait lassan elvesztő öregasszony irányítja akaratával a közvilágítást. Amikor a novella zárlatában, az apparátust javító villanyszerelők párbeszédéből kiderül, a lámpa fordítva volt bekötve, ez a tény a végképp mágikus realista térré tett Erdély történelmének példázattá emelt anekdotájává lesz: „Itt, ebben az országban minden és mindenki fordítva van bekötve. Úgyhogy kedveskéim, maradjatok az ógörög tanulásra, hátha Platónnál, ha már ismeri ezeket a timokratákat, van valami recept a timokráciából való kilábalásra.” (52.)

A Nusika által irányított család lakóhelye nemzedékről nemzedékre terjeszkedő organizmusként lesz varázslatos hely, ám ez a szépen kidolgozott locus sem tudja megtartani a hazáját elhagyó tengerész családtagot. A Karib-térséget bejáró üknagybácsi (*Éjféli hajós*) mintha a *Száz év magány* vissza-visszatérő nautájának távoli rokona lenne. A Közép-Amerikát félig indián, félig magyar leszármazottakkal elárasztó, az otthon maradottakkal mániákusan levelező kalandos életű rokon Erdély el- és visszacsatolásait, a 20. század nagy kataklizmáit a tengeren, az utópisztikus lebegés, ringatózás boldogságában, a gyökértelenség választott otthonosságában leli meg. Elszakadásában mégis meg tudja tapasztalni az otthon maradottak veszteségeit: a falujukat el nem hagyó, de változó konglomerátumok zászlói alatt élő közép-európai emberek életlehetőségeit a szülőföldtől távol is át kell élje. A diplomáciai változások, az ezeket követni vágyó dokumentumok, útlevelek között lavírozva több ezer kilométer távolságból is a bőrén kell éreznie a haza által családja számára kirótt sorsot. Magyarul nem tudó, de a családnevet és magyar keresztneveket őrző, *Székely himnuszt* éneklő indián utódai a jogos jussukat követelő távoli rokonok, akik örökség helyett már csak a semmit, az elveszett családi ház és vidámpark hűlt helyét birtokolhatják.

A *Halálkatlan* című prózában a kényszermunkára ítélt Nusika mama megismeri azokat az elítélteket, akiknek történetei a Második könyvben bontakoznak majd ki részletesebben. A kényszermunka során a deportált egzisztenciák, az üldözött társadalmi rétegek adnak egymásnak találkozt, sorsuk a közép-európai „szép reménytelenség” kiszámítható kilátástalansága. A kötet elbeszélésmódja a magát omnipotensként tételező, ám fontos információkat homályban hagyó narrátor(ok) történetvezetésének szubverziójára, az olvasót elbizonytalanító gesztusokra, az örökös előre utalásokra épül.

A *tűzhányóban* úgy kezdenek beszélni a házba majdan telepítendő szurikáta-családról, mint a világ leghétköznapibb dolgáról, olyan eseményről, amelyről az olvasónak is természetesen tudomással kell bírnia. Aki járatos Vári Attila prózájában, csak csekély lendülettel lapoz vissza, sejthető, ahogy később ki is derül, szó sem volt itt eddig semmiféle mongúz-várról. A házban elszaporodó csótányok és patkányok kiirtása miatt eltervezett különös telep tervéről valódi részleteket csak később tudunk meg.

Vári legújabb kötetében a térség ábrázolásának vágyát olykor megszokotton otthonos megoldások jelzik, a szöveg szándékoltan ismerős és közhelyessé is tett mondatokból építkezik. Ám a történetek nyelvi ereje, lendülete és olykor hangos kacajra is fakasztó humora ezeket a kevésbé izgalmas részeket a józan paraszti bölcsélet tartományába utalja. Az *Isméltő zsebóra* egyik szereplője, Soma végül annak örülne: „-Ha ezek a románok is kimennének, aztán végre nem jönne bé senki-...” (116.) De mikor a történet e zárlatáig eljutunk, már nem érezzük gyenge pillanatnak ezt a következtetést, a tapasztalat evidenciája ellenére sem.

A novellagyűjtemény Második könyve az *Említésre méltó történetek Nusika nagymama néhány közeli és távoli rokonának, börtöntársának életéről és haláláról* alcímet viseli. És valóban, teljes panorámája ez a közelmúlt román társadalomtörténetének: az egymásba szerető kiugrott apáca és pap, a röpcédulázás miatt kitelepített tanár-orvos házaspár, az egykori prostituált valamint Nusika nagymama féltucat férje és az általuk a családba kerülő „amorfok”, a „nem-vérrokonok” népesítik be a történeteket.

Az elsüllyedt város, az eltemetett, de felszínre kerülő bűn, utóbbi ezúttal egy kéjgyilkosság áldozatává váló kislány barlangba fagyott holtteste körüli vizsgálódás, beszélnek a múlt soha el nem felejthető jelenvalóságáról. A jégbe fagyott gyerekmúmia metaforaként megtestesülve *A gúnár (Konrád diadala)* című történetben a föld alatti világ menedék természetét hangsúlyozza ki: „Talán ott kellene élni, távol a társadalom borzalmaitól. Ott, ahol a szél csak annyit jelent, hogy mozog a levegő, mert van valahol egy másik barlangnyílás is a fényre.” (171.)

A kitelepített házaspár, mint Philemon és Baucis élnek a történelem közös sorsukat megtépő viharaiban. A doktornő halála után férje nemcsak a ruhákat színezi be feketére, a gyásztól végül a férfi bőre is megfeketedik (*Fekete ember (Barbara doktornő)*). A Súrlott Grádics nevű híres marosvásárhelyi vendégőt helyszínéül választó szöveg, az Édes Lyuk (A rabtárs Suzanne története) (Vári 2012-ben a vendéglő nevét címének választó prózaközetet szentelt már ennek a térnek) csaposa Hašek, Čapek, Roth vendéglőseinek távoli rokona: „-Nekem nem az arcemóriámmal van baj, hanem azzal, hogy talán túléltem mindenkit, akit valaha is ismerhettem,...” (219.)

A *Tejüveg mozi* kettőtört sorsok, félbeszakadt életek, antik előzményeket, toposzokat, archetípusokat idéző sorstragédiák lenyomata. A terjeszkedő, majd elvesztett, elértéktelenedő családi ház szimbóluma a birtokolható javak elvesztésének tapasztalatát természetes módon örökölt sorsként húzza alá. Mégsem lehet nem nevetni az olyan jeleneteken, mint amelyekben a távhővezeték csőtörését vulkánkitörésként érzékelő, apokalipszist és felferhető ingatlanárat vizionáló Nusika mama belső monológjait halljuk. Nem lehet nem mosolyogni elszánt házasodási vágyán, ahogy azon sem, hogy domináns karaktere előtt a szerelmi lázban égő udvarlók, a későbbi házastársak, diktátorok életrajzait ajándékozó gesztusokkal hódolnak. Hitlertől, Sztálinig, Kádártól Franco-ig sorjáznak a mozgalmi és szerelmi vágytól fűtött ajánló sorokkal adományozott kötetek az asszony emlékei között. Totalitárius rendszerek jönnek és mennek, férjek fogynak és kopnak ki, de Sztálinnal ezek szerint nemcsak a *Szamárköhögés* című ikonikus moziban lehet udvarolni. „Az nem lehet véletlen, hogy neked is, Sztálin elvtársnak is ugyanakkor van a születésnapja.” – hangzik ott hasonlóan a mottóként címlapra írt vallomás, finoman és ironikusan jelezve, az élet a „kis kárpát-medencei abszurdban” mindig utat tör magának. Nusika mama figurája olyan köztes-európai slemil kontúrjait adja ki, aki

a bolondságot mint a túlélés egyetlen üdítő esélyét kínálja a máshogy felfoghatatlan valóság traumáinak feldolgozására. Ezt a mindannyiunk számára otthonos életteret pedig, Vári életművének tanúsága szerint, csak humorral tudjuk igazán elviselhetővé „lakni”.

Kovács Krisztina

Kortárs Könyvkiadó

Budapest, 2020

320 oldal, 3000 Ft

Címke: [Kovács Krisztina](#), [Tejüveg mozi](#), [Vári Attila](#)